

РАДЕТЕЛ ЗА "СЛАДКОДУМНА ЧИСТОБЪЛГАРСКА РЕЧ", ЗА "ПРОСВЕ-
ТЕНИЕ И КНИЖНИНА НА БЪЛГАРИТЕ"

(По повод на 100-годишнината от смъртта на д-р Иван Богоров)

1. Д-р Иван Богоров е от ония изключителни личности, които имат рядката съдба да бъдат първоначинатели във всичко, с което се захващат. И това е така, защото една страст владее неговия дух — страстта непрестанно да се учи и да учи другите, защото едно верую изповядва — веруюто да служи до себеотрицание за просветното, културното и стопанското издигане на народа си, защото една заветна мечта лелее — мечтата да види българския книжовен език устроен, обработен и богат, защото за една музика копнее душата му — да чува около себе си "сладкодумна чистобългарска реч"!

Още като ученик в Ришельовската гимназия¹ в Одеса Иван Богоров съглежда в печатната книга и в книжовното слово едно могъщо средство за свестяване на българите и им се обрича за цял живот. Това става, когато вижда какъв голям успех сред сънародниците му има отпечатаната от него през 1841 г. литография с ликовете на цар Иван Асен и цар Иван Шишман заедно с българския държавен "беляз" — лъва, взети от Стематографията на Христофор Жефарович. И от тогава се зареждат печатни изяви, свързани с различни области на обществения живот, в които Богоров поставя благотворни начала². Достатъчно е само да споменем, че той е автор и издател на 22 книги, създател и редактор на над 10 периодични издания, автор на стотици статии и др.

1.1. **В областта на географията.** Богоров издава първия учебник по география у нас, като превежда и отпечатва "Математическа география" на В. Бардовски (Одеса, 1842), последван от "Всеобща география за децата" (Белград, 1843), а по-късно написва и издава и своя "Кратка география математическа, физическа и политическа" (Букурещ, 1851).

1.2. **В областта на художествената литература.** Богоров става първият български автор на фолклорна сбирка, отпечатвайки "Български народни песни и пословици" (Пеща, 1842) — първата преведена и издадена в Америка българска книга (през 1863 г.)³. Негово дело е и първото издание на станалата по-късно най-популярна преводна книга у нас "Чудосиите на Робинсина Крусо" на Д. Дефо (Цариград, 1849) — роман, който Богоров превежда и по тогавашната традиция побългарява. Същата година публикува и "Еничерите, исторически преправена приказчица", ч. I (Цариград, 1849) — Богоров превод на роман от унгарския писател Мавро Йоакай.

С името на Богоров се свързва и началото на българския пътепис, поставено с книгата му "Няколко дена разходка по българските места" (Букурещ, 1868).

Интерес представлява и кратката му автобиографична книга "Живота ми, описан от мене" (София, 1887)⁴.

1.3. В областта на българския език. Тук са най-трайните интереси на Богоров. Проблемите на българския език го занимават през целия му живот. През 1844 г. той публикува "Първичка българска граматика" (Букурещ), второ издание "Първичка българска словница" (Стамбол, 1848)⁵. Определението "първичка" Л. Андрейчин тълкува като израз на Богоровото убеждение, че макар вече да са излезли три граматики — на Н. Рилски, на Н. Бозвели и на Хр. Павлович, неговата е "първичка", защото само тя се основава на "народния изговор" и представя новобългарския дух на новия книжовен език⁶. Може би ще бъдем по-близо до истината обаче, ако допуснем, че определението "първичка" Богоров е свързвал по-скоро с предназначението на граматиката, а именно да дава "първи" най-необходими знания за българския език.

Богоров издава и други граматически трудове: "Словница за изучаване на родния наш език" (София, 1879, преиздадена през 1880 г. и 1882 г.) и "Всеобщий славянский язык" (София, 1887).

В периода от 1869 г. до 1872 г. той публикува три упътвания по въпроси на книжовния език: "Упътване за българский язык" (Виена, 1869), "Второ упътване за българский язык" (Виена, 1870) и "Третъе упътване за българский язык" (Виена, 1872).

На книжовноезиковото строителство и на чистотата на българския език Богоров посвещава множество публикации, някои от които имат характер на периодични издания, напр. "Книговище за прочитание" (Виена, 1874—1875, 6 книжки по 32 стр.), "Чистобългарска наковалня за сладкодумство" (Пловдив, 1878, 7 книжки по 16 стр.), "Бранилник на българския език и за народна облага" (София, 1880, 14 книжки)⁷.

Оригинален филологически принос на Богоров са и първите свезки на тълковен речник, какъвто той на два пъти прави опит да създаде: "Български речник с тълкувания и примери, пръв листак" (Виена, 1871, 48 стр.) и "Български речник", кн. I (А — градство), 64 стр., кн. II (градъ — зиманье), 64 стр. (Русе, 1882).

На Богоров дължим и първите наши двуезични речници: "Френско-български речник" (Виена, 1869, II изд. 1873, III изд. 1884) и "Българо-френски речник" (Виена, 1871), които имат голям успех и дълги години служат за образец на българските лексикографи.

1.4. В областта на периодичния печат и журналистическото дело. Богоров поставя началото на българския вестник с "Български орел" (20 април 1846 г., Лайпциг), от който излизат едва три броя. На него дължим и първия наш вестник с продължителен живот — "Цариградски вестник", излизал от 1848 до 1862 г. Негово дело са и първите специализирани списания за книжовния език "Книговище за прочитание", "Бранилник на българския език и за народна облага" и "Чистобългарска наковалня за сладкодумство". Пак той пръв създава и първото икономическо списание "Журнал за наука, занаят и търговия" (Пловдив, 1862), редактира редица възрожденски периодични издания, като "Цариградски вест-

ник", "Български книжици", "Народност" и др., сътрудничи с материали по езикови, културни, стопански и политически въпроси на много други периодични издания⁸.

Не може да се отмине и Богоровото първоначинателно дело в областта на печатарството. През 1848 г. той създава първата дълговечна българска печатница в Цариград "Типография Цариградски вестник".

1.5. Практически принос на Богоров в областта на медицината е издадената от него през 1875 г. книга "Селският лекар" (Виена), представляваща по същество домашен лечебник, написан компилативно по медицински източници и по народната медицина⁹, а множеството му статии по **икономически и стопански въпроси** в редактираните от него вестници и списания дават основания да бъде смятан и за първия български икономист¹⁰.

2. И все пак д-р Иван Богоров, лекар по образование и звание, журналист по темперамент, преводач и книжовник по историческа необходимост, през целия си живот по призвание и нагласа се чувствава преди всичко филолог, макар да му е липсвала специална подготовка. И затова не е случайно, че най-значителни са неговите приноси именно в областта на езиковото строителство, и то в няколко насоки: а) утвърждаване на говоримия народен език като основа на изграждания нов книжовен език; б) опазване самобитния характер и чистотата на българския език¹¹; в) откриването му към европейските езици; г) устройването на неговата писмена форма; д) терминологичното и стилово му изграждане. Заслугите на Богоров в някои от тези направления, и по-специално в първите две, са сравнително добре осветлени в научната ни литература, но същото не може да се каже за останалите направления.

Възпитаник на Райно Попович, един от най-авторитетните възрожденски педагози, Богоров още с първите си книжовни изяви се определя като застъпник на реалистичната (новобългарската) линия в строителството на новия книжовен език и скоро става неин основен теоретик, а с "Първичка българска граматика" и кодификатор на най-важните ѝ нормативни решения.

Ако трябва най-обобщено да се представят по-важните приноси на Иван Богоров в книжовноезиковото ни строителство, те биха могли да се видят в следното:

2.1. Книжовната му практика и неговите теоретически обосновки изиграват решаваща роля за победата на реалистичната линия в книжовноезиковото ни строителство и за утвърждаването на говоримата българска реч като основа на новия книжовен език.

2.2. Неоспорими са заслугите му и за налагане като книжовноезикови норми главно на особености от източнобългарски диалектен тип, а именно:

а) [ъ] - застъпник на старобългарските гласни **ж, ъ, ѣ** (*път, рѣка, къща; добитѣк, дѣска, скръб; първо, търпение* и др.);

б) подвижна гласна [ъ] в наследниците на старите сонанти (*мълча — млъкни, гърне — гърнчар, гълтам — глътка*);

в) [ъ]-тип окончания в 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. сег. вр. при глаголите от I и

II спр. ([*четъ* – *четът*, *нос'ъ* – *нос'ът*]);

г) източнобългарски тип палаталност: при глаголните окончания в сегашно време ([*ход'ъ* – *ход'ът*, *мисл'ъ* – *мисл'ът*]) и при членуваните форми на имената от м. р. ([*път'ъ* – *път'ът*, *учител'ъ* – *учител'ът*, *колар'ъ* – *колар'ът*]);

д) [ъ]-тип членни форми за м. р. при имената ([*човекъ* – *човекът*, *добрийъ* – *добрийът*, *петийъ* – *петийът*]);

е) [и]-окончание за мн. ч. при многосричните съществителни от м. р. (*родители*, *орачи*, *приятели*);

ж) форми за бъдеще време с частица *ще*;

з) източнобългарски акцентен модел в изговора на думите (*изляза*, *донеса̀*, *прочета̀*, *напишѝ*, *кажѝ* и т. н.).

2.3. Богоров пръв прокарва в езиковото ни строителство през Възраждането принципа за възстановяване българския изговор на думи като *първо*, *мъж*, *скръб*, *мъка* и др. (вм. употребяваните до него форми *перво*, *муж*, *скорб*, *мука*) и за фонетично побългаряване на възврънати в книжовния речник стари книжовни думи с черковнославянска фонетична форма и на заети от руски език думи¹², напр. *оскърбление*, *създание*, *кръщение*, *възмущение*, *източен* и т. н. (вм. *оскорбление*, *создание*, *крещение*, *возмущение*, *восточен*).

2.4. С езиковата си практика и с теоретичните си публикации Богоров спомага в книжовния речник да се възстановят и утвърдят много стари книжовни думи и да се активизира употребата на думи от продуктивните старобългарски словообразователни типове с наставки *-тел* (*писател*, *председател*, *настоятел*), *-ие* (*условие*, *известие*, *земеделие*), *-ние* (*състояние*, *внимание*, *разстояние*), *-ост* (*гордост*, *святост*, *глупост*), *-ство* (*богатство*, *охолство*, *единство*) и др.

2.5. Същевременно Богоров дава широк достъп на изразните средства от народния език и решително допринася за утвърждаването на много изразителни народни думи. Като негова заслуга в различни изследвания се сочи например закрепването в книжовния речник на такива народни думи, като: *печалба*, *стопанин*, *подплата*, *верига*, *смет*, *загуба*, *навик*; *забележа*, *възвися*, *вникна*; *оскъден*, *глунав*, *спорен*, *остроумен*; *сетне*, *първом*, *вредом* и мн. др.¹³

2.6. Значителен е приносът на Богоров и в терминологичното устройване на ред научни области. Той допринася да се утвърдят например като математически термини думи от народния език като *смятам*, *събирам*, *броя*, *преброявам*, *деля*, *разделям*, *изваждам* и т. н. Прави също така и сериозен опит за побългаряване на граматическата ни терминология, като някои от създадените от него термини постепенно се възприемат и днес са обичайни в нея, напр. *сричка*, *сегашно време*, *минало време* (*заминало*).

2.7. Трябва да се отбележи и фактът, че в стремежа си да обогатява и разширява изразните възможности на книжовния език Богоров без колебание, макар и умерено, привлича и утвърждава множество думи от международната културна лексика с гръцки, латински и западноевропейски произход, напр. *климат*, *драма*, *фамилия*, *борса*, *цивилизация*, *асигнация*, *канале* и мн. др.

2.8. Специално трябва да се открият грижите на Богоров за чистотата на книжовния ни речник. Още в "Първичка българска граматика", по примера на Н. Рилски и на други книжовници преди него, той прилага "Словарник, или няколко думи, които на места говорят турски и гръцки, а пък на други места български" (с. 114—130). В този "словарник" се съдържат 450 употребявани в народния език турски и гръцки думи, срещу които в българския език има равностойни домашни съответствия, издирени от автора в народния език. В по-голямата част от примерите срещу чуждата дума са посочени домашни синоними, познати на народния език, напр. *облог* (*бас*), *зид* (*дувар*), *улица* (*сокак*), *загуба* (*зарар*), *кърчаг* (*халка*), *менче* (*бакърче*) и т. н., в друга част са приведени стари книжовни думи, напр. *мито* (*гюмрук*), *блюдо* (*дискос*), *управление* (*заабитлик*), *известие* (*хабер*) и др., в трета част намираме Богорови неологизми, напр. *близосед* (*комшия*), *едноимец* (*адаш*), *пъстрило* (*басма*), *лежак* (*денбел*), *пазовник* (*джоб*) и др.

За съжаление името на д-р Иван Богоров в по-широките културни среди се свързва преди всичко с изблиците на краен пуризъм в последния период от живота му, когато той яростно воюва срещу настъплението на чуждоезиковата лексика и във всяка книжка на своята "Чистобългарска наковалня за сладкодумство", в словник, озаглавен "Людскодумник", публикува десетки и стотици чужди думи с препоръчвани от него техни заместители, които в значителната си част са Богорово словотворчество, много често несъобразено със словообразователните и семантичните закони на езика, напр. *достойник* (*министър*), *правдарница* (*съд*), *бъдикулка* (*скрита, задна мисъл*), *огниво*, *палерка*, *светонос*, *палидръвче*, *дръпни-пламни* (*кибрит*), *искриник* (*електричество*), *самобод* (*инстинкт*), *бивалица* (*история*), *сновалка* (*поща*), *околник* (*хиподрум*), *миниброд* (*паспорт*), *жабиняк* (*хайвер*) и др. Същевременно се забравя, че такива обичайни за нас днес изразителни думи, като *часовник*, *молба*, *бележка*, *връзка*, *околност*, *чакалня*, *сричка*, *вестник*, *влог*, *запис*, *призовка* и ред други са също сътворени от Богоров.

3. Не бива да се забравя, че през основната част от книжовната си дейност д-р Иван Богоров споделя трезви умерен възглед за чистотата на езика. "Колкото за ония речи — пише той в една своя статия, — с които треба да се дотъкми езикът ни, и разберем, че ги нямаме, ний можем да ги вземем отдето видим, че е по добре и поприлично за нас, та да си прекроим според българска свойщина"¹⁴.

Но дори с пуристичните му увлечения днес, когато се връщаме с преклонение и признателност към стореното от него за българския език и наблюдаваме каква "людскодумна" напаст овладява езика ни през последните две—три години, не можем да не си припомним казаното от Ив. Вазов пред М. Дринов през 1879: "Да, тогава Богоров трябваше, сега сто Богоровци трябват..."¹⁵

БЕЛЕЖКИ

¹ За жизнения път и учението на Иван Богоров вж: **Иван Богоров**. Живота ми, описан от мене. — В: За народна сваят, добро поминуване и родна реч. Избрани произведения. Пловдив, 1970, 25—38; **Хр. Недялков**. Доктор Иван Богоров. С., 1977.

² Вж. **Г. Боршуков**. Родолубието — основа и същност на Богоровото дело. — В: **Иван Богоров**. За народна сваят, добро поминуване и родна реч. Избрани произведения, 7—24.

³ Вж. **Хр. Недялков**. Цит. съч., с. 28.

⁴ Вж. **Ст. Божков**. Мястото на Богоров в развитието на българската литература. — В: Д-р Иван Богоров. Материали, свързани със 150-годишния юбилей от рождението му. Пловдив, 1972, 41—56; **С. Гюрова**. "Няколко дена разходка по българските места" в историята на българския възрожденски пътепис. — В: Д-р Иван Богоров. Материали, свързани със..., 41—56, 81—92.

⁵ Вж. **Хр. Първев**. Иван Богоров — бележит възрожденец и автор на "Първичка българска граматика". — В: **Иван Богоров**. Първичка българска граматика. Фототипно издание, С., 1986, с. V-XI.

⁶ Вж. **Л. Андрейчин**. Иван Богоров и новобългарското езиково строителство. — В: Из историята на нашето езиково строителство. С., 1977, с. 190.

⁷ Вж. **Ст. Стойков**. Иван Богоров и чуждите думи в българския език. — Език и литература, 1946, № 2, 5—12.

⁸ Вж. **Г. Боршуков**. Първи журналист и редактор. — В: Д-р Иван Богоров. Материали, свързани със ..., 13—28.

⁹ Вж. **Христо Големанов**. Принос във възрожденската медицинска книжнина. — В: Д-р Иван Богоров. Материали, свързани със ..., 115—120.

¹⁰ Вж. **Ж. Натан**. Първият български политикономист. — В: Д-р Иван Богоров. Материали, свързани със..., 57—69; **Д. Доганов, Р. Лазарова, Тр. Трендафилов**. Основоположник на българското стокознание. — В: Д-р Иван Богоров. Материали, свързани със..., 103—114.

¹¹ Вж. **В. Попова**. Иван Богоров. — В: Строители и ревнителите на родния език. С., 1982, с. 120.

¹² Вж. **Л. Андрейчин**. Цит. съч., с. 191.

¹³ Вж. **В. Попова**. Цит. съч., с. 121; **В. Шейтанова**. Езикът на две Богорови произведения. — В: Д-р Иван Богоров. Материали, свързани със ..., 97—99.

¹⁴ **Ив. Богоров**. Един и общ български език. — Читалище, 1875, бр. 5, с. 222.

¹⁵ **Ив. Богоров**. Един излет из сенките на нашия живот. — Напред, 28.X. 1919.

Върбан Въртов